

Maryja i 'preferencyjna opcja na rzecz ubogich'. Projekt soteriologii profetycznej w świetle teologii latynoamerykańskiej

STRESZCZENIE

Impulsem dla powstania teologii latynoamerykańskiej stał się Sobór Watykański II, który wezwał do otwarcia się na świat, w którym Kościół powinien jawić się jako sakrament zbawienia. Stąd nazwą własną teologii w Ameryce Łacińskiej, ukazującą jej kontekstualne odniesienie, jest 'teologia wyzwolenia'. Wyraża ona dojrzałą refleksję na temat wcielenia Ewangelii z perspektywy osób i ludów kontynentu oraz jest ona próbą odpowiedzi w świetle wiary chrześcijańskiej na rzeczywistość latynoamerykańską, w której miliony osób codziennie zmagają się z instytucjonalizowaną niesprawiedliwością, żyjąc w niehumanitarnym ubóstwie. Doświadczenie to, pomimo znacznej odległości w czasie, pozwala uchwycić doświadczenie Mojżesza oraz sytuację ludu izraelskiego w Egipcie, w mentalności którego zniewolenie nie mogło być zaakceptowane jako wola Boża, a który dzięki wierze w Boga nabiera świadomości swojej misji.

Biskupi latynoamerykańscy zgromadzeni na II Ogólnej Konferencji Episkopatów Ameryki Łacińskiej w Medellin (1968), czując się przynaglani realiami kontynentu, w dokumencie końcowym tego synodu stwierdzają, że Kościół nie może pozostać obojętny wobec ogromu niesprawiedliwości społecznych obecnych na kontynencie, a wobec bólu milionów ludzi żyjących w niehumanitarnym ubóstwie powinien przyjąć postawę prawdziwie prorocką. Z jednej strony – mówić głośno i otwarcie, piętnując wszelkie mechanizmy instrumentalnego traktowania człowieka, które zniekształcają obraz jego godności jako dziecka Bożego. Natomiast z drugiej – głosić Dobrą Nowinę o królestwie Bożym, które ma swój początek w Jezusie Chrystusie i którego rzeczywistość jest już 'tu' i 'teraz' (Medellin, Pobrzeża 1,2). Tak oto, aby pełniej odpowiedzieć na stawiane wyzwania, do biskupów zebranych na III Ogólnej Konferencji Episkopatów Ameryki Łacińskiej w Puebla (1979) dołączyła duża grupa teologów z całego kontynentu. Pomimo istniejących różnic w myśleniu teologicznym, Jan Paweł II, zwracając się do wszystkich zebranych, powiedział, że po Medellin nie można już zrobić kroku wstecz. W ten sposób Kościół w Ameryce Łacińskiej oficjalnie ogłosił 'preferencyjną opcję na rzecz ubogich' jako „konieczność nawrócenia całego Kościoła” w służbie integralnego wyzwolenia (Puebla 1134). Dokument podkreśla, że owa 'opcja na rzecz ubogich'

charakteryzuje się profetyzmem, preferencją i solidarnością. Profetyzm jest gwarancją jej autentycznego pochodzenia od Boga, bowiem krew ofiar denuncjujących niesprawiedliwość względem ubogich jako męczeńska „przemawia mocniej niż krew Abła” (Hbr 12,24). Ponadto Puebla dodaje do terminu ‘opcja na rzecz ubogich’ określenie ‘preferencja’, które chroni je przed rozumieniem zbawienia zredukowanym do ekskluzywnej i wąskiej grupy nielicznych. Powyższe stwierdzenie najlepiej wyraża zbawczą strategię Jezusa, który przyszedł, aby zbawić wszystkich, ale zaczynając od ubogich, a nie od bogatych. Natomiast termin ‘solidarność’ wskazuje, że motywem przewodnim miłości do ubogich i miłości do każdego człowieka jest uniwersalna miłość samego Boga, która przekracza nawet krzyż.

Lud latynoamerykański, chociaż nie posługuje się abstrakcyjnymi pojęciami filozoficzno-teologicznymi, to jednak poprzez *praxis* życia ukazuje podobne treści, jednak „bramą” do ich rozumienia i wyrażania jest Maryja. To do niej przychodzą wierni, aby przedstawić swoje radości, smutki i bóle, i to jej powierzają „krzyże sytuacji życiowych”, kiedy nie znajdują oni rozwiązań. Według opinii Pedra Casaldáligi lud latynoamerykański wie, że „Maryja jest tezą Boga na temat historii”, bo to ona jest modelem uczennicy i wierzącej, a także modelem rozeznawania i drogi wiary, darmości i solidarności. Dlatego, patrząc na całość Kościoła w Ameryce Łacińskiej, można powiedzieć, że spotkanie z Maryją oznacza wprowadzenie w szerokie znaczenie historii jako spotkania człowieka z samym sobą, z Bogiem życia i z ubogimi. W pytaniu o Maryję zawierają się pytania o historię, królestwo Boże, ludzkość i jej przeznaczenie oraz o ubogich i ich egzystencjalne zmagania. Toteż refleksja na temat Maryi – wraz ze wszystkim, co jej osoba implikuje – w świetle jej przynależenia do kontekstu, epoki, polityki, czyli całego bagażu kulturowego, jest ona samą „hermeneutyką historiozbawczego działania Boga”. Droga do odzyskania Maryi historycznej w jedności z symbolem chrześcijańskim, w którym niewątpliwie ona jest protagonistką, jest długa. Niemniej jednak, patrząc na doświadczenie latynoamerykańskie, można powiedzieć, że powyższy proces hermeneutyczny ukazuje całą głębię i bogactwo relacji i współzależności. Z perspektywy wielu elementów (rzeczywistości, Słowa Bożego i wiary ubogich) Maryja staje się „kołem hermeneutycznym” przyjęcia, rozumienia i zastosowania zbawienia. Taka mariologia, jako że posiada punkt wyjścia w rzeczywistości społeczno-kulturowej, wydaje się być nade wszystko egzystencjalna, bo pragnie ukazać projekt Boga wobec historii, w której człowiek ma swoje miejsce. Lud latynoamerykański, którego historia od wieków naznaczona jest uciskiem i

niesprawiedliwością, pragnie i wyczekuje zbawienia jako sprawiedliwości Boga w stosunku do grzechu świata, gdzie „logika” historiozbawcza wyraża się w relacjach. Maryja dla Kościoła w Ameryce Łacińskiej jest niejako personifikacją ‘preferencyjnej opcji na rzecz ubogich’.

Patrząc na etapy kształtowania się latynoamerykańskiej myśli mariologicznej, widać jej zależność od aktualnych problemów świata i Kościoła. Można zaobserwować, jak niezależnie od zmieniającej się czasoprzestrzeni teologicznej dominuje tu tendencja ukazywania Maryi w relacji do ucisku-wolności-wyzwolenia. Autor niniejszej rozprawy, uwzględniając dorobek teologiczny kontynentu, stawia sobie za cel zbadanie szerokiego kontekstu teologii latynoamerykańskiej, na tle którego osoba Maryi jawi się jako hermeneutka historiozbawczego projektu Bogu. Po zapoznaniu się z literaturą intuicyjnie można stwierdzić, że refleksja teologii wyzwolenia ukazuje, że pomiędzy Maryją, ‘preferencyjną opcją na rzecz ubogich’, zbawieniem oraz profetyzmem istnieje niejako ontyczna i koniunktywna korelacja, dlatego praca ta stanowi próbę ustrukturyzowania powyższych zależności. Drogą do osiągnięcia celu będzie próba odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania: Jakie miejsce ma Maryja w zbawczym projekcie Boga? W jaki sposób dokonuje się zbawienie? Jaki charakter posiada zbawienie – dokonany czy „w drodze”? Jednakże oprócz tych głównych pytań rozprawa ta poruszy także inne, związane z tematem, szczegółowe wątki, które również wpływają na rozumienie zagadnienia: różnica pomiędzy zbawieniem a wyzwoleniem, wolność chrześcijańska, znaczenie historii i cielesności, „słabość” Boga do ubogich i uciskanych, ubóstwo Jezusa jako wartość zbawcza, Jezus a Dobra Nowina o królestwie Bożym, cel Kościoła, znaczenie ubogich w Kościele, profetyzm wspólnoty eklezjalnej, wartość dogmatyki ludowej w porównaniu z oficjalną doktryną Kościoła, przekaz społeczno-polityczny dogmatów mariologicznych. Reasumując, dysertacja ta jest formą interpretacji i syntezy całej dotychczasowej myśli latynoamerykańskiej jako teologii wyzwolenia z perspektywy osoby Maryi.

Sobór Watykański II w konstytucji *Gaudium et spes* dał początek metodzie, która jest bezpośrednio związana z filozofią akcji i teorią *praxis* Maurice’a Blondela (*La Acción* (1893). *Ensayo de una crítica de la vida y de una ciencia de la práctica*, Madryt 1996; *Historia y dogma. Sobre el valor histórico del dogma*, Madryt 2004), którą następnie dopracował Paul Ricoeur w swojej koncepcji hermeneutyki ‘symbol-tekst-akcja’. Na tej podstawie konferencja w Medellín stworzyła tzw. metodę latynoamerykańską opartą na modelu widzieć-osądzić-działać (*ver-juzgar-actuar*).

Autor tej rozprawy zastosował wyżej wspomnianą metodę, wpisując się tym samym w koło hermeneutyczne latynoamerykańskiej tradycji teologicznej.

Dysertacja podzielona jest na trzy główne części. Każda z nich odpowiada kolejnemu etapowi wspomnianego wyżej procesu hermeneutycznego. Tak oto w skład pierwszej części wchodzi dwa rozdziały, które diagnozują źródło ucisku (ubóstwa), dokonują jego krytycznej analizy, a także, zestawiając go w formie antytezy, określają paradygmat wolności chrześcijańskiej, którego Maryja jest symbolem. W drugiej części, kolejne dwa rozdziały są próbą: odnalezienia analogicznej sytuacji w wierze biblijnej i postawie Maryi, zestawienia z nimi wyjściowego problemu oraz dokonania ich konfrontacji. Kolejne dwa rozdziały stanowią trzecią część pracy, ukazują konsekwencje wspomnianego napięcia dla chrześcijan żyjących w latynoamerykańskiej rzeczywistości. W rozdziałach i podrozdziałach zastosowany jest analogiczny sposób procedowania, polegający na dostrzeżeniu kluczowego konceptu symbolicznego, następnie uchwyceniu sensu, z jakim jest związany ów symbol i w końcu ukazaniu rzeczywistości, do jakiej prowadzi owa relektura.

Rezultatem badań jest możliwość wyodrębnienia kilku charakterystycznych cech wieloaspektowego rozumienia zbawienia jako wyzwolenia:

1. **Od czego?** Teologia latynoamerykańska akceptuje całą tradycję teologii klasycznej na temat zbawienia związaną z nauką o odkupieniu z grzechu pierworodnego i osobistego grzechu człowieka. Jednakże takie stanowisko uważa za niewystarczające, bowiem sytuacja ubóstwa (ucisku) pokazuje, że grzech, jako zaburzenie stwórczej harmonii Boga, posiada zakres dużo szerszy – grzech świata nie jest tylko sumą jednostkowych grzechów, ale czymś więcej. Jest on również pewną bliżej nieokreśloną strukturą niesprawiedliwości. Już samo starotestamentalne oczekiwanie ludu izraelskiego na Mesjasza jest dowodem tego, że zbawienie jest także związane ze społeczno-historycznym kresem niesprawiedliwości w relacjach międzyludzkich. W tym kluczu teologia wyzwolenia w Maryi upatruje personifikację oczekiwań – najpierw narodu izraelskiego, później całej ludzkości – na przyjście Mesjasza, a wraz z Nim zakrólowania sprawiedliwości. To Maryja jako antyteza ubóstwa, ucisku, dominacji, wyzysku, (...) jest archetypem wolności, a tym samym dowodem wyzwalającego działania Boga. Maryja w *Magnificat* ukazuje prawdziwą funkcję proroka, polegającą na głoszeniu, że Bóg wysłuchuje płaczu uciemionych oraz wywyższa poniżonych.

2. **Miejsce.** Temat przestrzeni zbawienia związany jest ze sposobem wyzwolenia osoby – integralnym i pełnym. Tak oto teologia latynoamerykańska próbuje połączyć

wymiar immanentny i transcendentny. Pierwszy wyraża zależność pomiędzy historią a zbawieniem jako problemem teologicznym, ukazującym przyczynowe uwarunkowania procesów historycznych i zbawczych, aż po komplementarne ich uzupełnianie się. W konsekwencji teologia latynoamerykańska podkreśla, że zbawienie dokonuje się w konkretnej historii człowieka, będąc częścią jego historycznego kontekstu społeczno-kulturowego. Bóg objawia siebie w historii jako Ten, który sprzyja ubogim i który wysłuchuje ich wołania. Jego zbawcza obecność jest wydarzeniem historycznym w dziejach ludzkości – tak w życiu pojedynczej osoby, jak i całego ludu. Ponadto teologia wyzwolenia za sprawą wydarzeń paschalnych (męki, ukrzyżowania, śmierci i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa) określa, że to cielesność *par excellence* jest przestrzenią zbawienia historycznego. Maryja ukazuje natomiast cielesność w funkcji profetycznej, bowiem jej kobiece ciało staje się miejscem obecności Bożej. Dzięki niej „lud ukrzyżowany” ubóstwem, analogicznie, odkrywając w sobie Chrystusa i łącząc się z Jego ofiarą, może odkryć w sobie potencjał zbawczy.

Drugi aspekt dotyczący miejsca zbawienia wyraża się w historycznym urzeczywistnianiu królestwa Bożego. Już samo antycypowanie utopijnej rzeczywistości królestwa jako życia sprawiedliwego, życia wiarą, życia „nadzieją wbrew nadziei” staje się miejscem zbawczej transformacji świata. Dlatego w rzeczywistości latynoamerykańskiej funkcjonuje obraz Maryi jako królowej – jednak nie jako siedzącej na tronie, ale jako tej, która służy na rzecz urzeczywistniania się królestwa Bożego. Wskutek czego można stwierdzić, że teologia ta, w tym aspekcie, należy do kierunków inkarnacjonistycznych

Ponadto w teologii latynoamerykańskiej, w kontekście konferencji w Aparecidzie, pojawiają się także tendencje zmierzające ku rozszerzeniu zakresu miejsc, w których dokonuje się wyzwolenie. Przykładem tego jest nowe rozumienie οἰκουμένη jako przestrzeni, w której znaczącymi czynnikami teologicznymi stają się ekonomia (sprawiedliwy podział dóbr w odpowiedzi na pogłębiające się rozwarstwienie społeczne) oraz ekologia (gwarant prymatu Boga w kosmosie, a „Matka Ziemia” jako prorok tej prawdy). Powyższe paradygmaty mają swoją podstawę w dogmatach mariologicznych, jednakże trzeba stwierdzić, że pomimo interesującej intuicji, tematy te pozostają ciągle niesprecyzowane.

3. Sposób. Jednym z zasadniczych wniosków rozprawy jest określenie formy zbawienia. Analiza myśli teologii latynoamerykańskiej pozwoliła stwierdzić, że wyzwolenie nie realizuje się na sposób nadzwyczajnej interwencji Boga, ale jest ono

związane z Jego miłością – wierną, konsekwentną i odwieczną. To ona ukazuje Boga jako pierwszego, który dokonuje opcji na rzecz człowieka i świata. Miłość do człowieka ostatecznie wyraża się w wydarzeniu Wcielenia, kiedy Bóg całkowicie identyfikuje się z człowiekiem całkowicie. Dlatego dla teologii latynoamerykańskiej podstawową kategorią soteriologiczną jest solidarność, która ukazuje miłość Boga jako darmowy i bezwarunkowy dar. Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boga, mając udział w Jego miłości, posiada zdolność bycia w relacji. Natomiast dramatem (grzechem) człowieka staje się niesprawiedliwość, jako wynik niewłaściwego korzystania z owej relacji. Wydarzenia paschalne są urzeczywistnieniem solidarnej miłości Boga, która przekracza egoistyczną miłość człowieka powodującą śmierć. Ofiara Chrystusa na krzyżu staje się miejscem królowania miłości i przywrócenia właściwego porządku relacji. Na tym polega akt pierwszy wyzwolenia. Macierzyństwo Maryi jest symbolicznym ukazaniem matczynego oblicza Boga kochającego, który jest Bogiem bliskim, a Θεοτόκος jest przypieczętowaniem przymierza opartego na solidarności.

Godnym uwagi jest także to, co teologia latynoamerykańska nazywa aktem drugim wyzwolenia. Zbawienie ma swój początek w Bogu i dlatego można mówić o powszechnej woli zbawczej jako pewnej stałej, nieulegającej zmianom. Jednakże historyczność człowieka domaga się także określenia wyzwolenia jako dokonującego się procesu. W tym miejscu pojawia się kwestia charytologiczna, czyli relacji woli człowieka do zbawczej woli Boga. Człowiek poprzez nawrócenie i naśladowanie Jezusa partycypuje w zbawczej logice, zwanej *praxis* wyzwolenia, w której już samo świadectwo życia jest głosem Dobrej Nowiny o zbawieniu. Dziewictwo Maryi staje się ikoniczną formą przekazu o prymacie Boga, a jej kobiecość – zbawczym potencjałem Jego łaski i współpracy z nią. Wskutek czego można powiedzieć o wyzwoleniu dokonanym (akt pierwszy) i wyzwoleniu ciągle stającym się (akt drugi).

Ponadto, na podstawie takiej charakterystyki zbawienia, można powiedzieć, że teologia latynoamerykańska jest dopełnieniem ujęcia szkotystycznego. Niewątpliwie, temat ten domagałby się dalszych i pogłębionych badań weryfikujących, czy zabieg ten jest celowy, czy to może zwyczajna zbieżność. Choć prawdopodobnej przyczyny należałoby upatrywać w obecności franciszkańskich i jezuickich misjonarzy w ewangelizacji kontynentu.

4. **Po co?** Pomimo iż wyzwolenie według teologii latynoamerykańskiej ma charakter dynamiczny, to jednak mówiąc o jego celu, precyzyjniej jest on określany z perspektywy protologicznej. Wcześniejsze trzy punkty ukazują, że wartością

nadrzędną, wobec której wszystko inne posiada znaczenie wtórne, jest 'życie' (pełne). Toteż taka życiowa soteriologia jest również źródłem cennej wiedzy o Bogu, który nie jawi się jedynie jako demiurg świata, lecz „wrażliwy” Stwórca pragnący wspólnie z człowiekiem jako partnerem dopełniać świat (*creatio continua*). Nie oznacza to jednak, jakoby świat posiadał braki, ale współdziałal (analogiczny) w stwarzaniu potwierdza, że człowiek jest prawdziwie dzieckiem Boga, który posiada w sobie potencjał życia. Przykładem tego jest misja Maryi, polegająca na służbie życiu, najpierw w historycznym macierzyństwie dla osoby Jezusa Chrystusa, a w nieograniczonej – będąc typem i modelem „Kościoła ubogich”. Dlatego Kościół w Ameryce Łacińskiej przyjmuje ją jako „Patronkę Życia”, ponieważ także wobec sytuacji zagrożenia jest ona prorokiem i orędowniczką życia. Maryja ukazuje, że zadaniem chrześcijanina jest być zaangażowanym w zbawczy projekt Boga w świecie.

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że w teologii latynoamerykańskiej relacja pomiędzy kontekstualną interpretacją osoby Maryi a 'preferencyjną opcją na rzecz ubogich' jest *explicite* projektem soteriologii profetycznej. Pomimo że w literaturze wyraźnie nie występuje takie sformułowanie, to jednak napięcie rodzące się ze zestawiania „latynoamerykańskiej Maryi” ze wspomnianą opcją ukazuje szerokie rozumienie zbawienia, które w każdym wymiarze posiada cechy profetyczne. Innymi słowy, latynoamerykańskie ujęcie 'wyzwolenia' nawiązuje do samego sensu profetyzmu, czyli do bycia strażnikiem słów Boga pośród Jego ludu (sumienie ludu), denuncjowania niesprawiedliwości społecznych oraz łaski głoszenia Dobrej Nowiny o nadejściu królestwa Boga. Zatem teologia ta tworzy w ten sposób zasadę tożsamości, która w efekcie pozwala mówić o 'soteriologii profetycznej', jak i o 'profetyzmie soteriologicznym', a idąc dalej także o istnieniu komplementarnej korelacji pomiędzy Maryją, 'preferencyjną opcją na rzecz ubogich', wyzwoleniem i biblijnym profetyzmem. Wobec tego dopiero koniunkcja powyższych czterech rzeczywistości pozwala na określenie paradygmatu zbawienia, prezentowanego przez teologię latynoamerykańską.

Lukasz Samiec OFMConv